

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

โมลิต ปิ่นเปี่ยมรัมย์

ในระยะหลัง ๆ นี้ได้มีผู้ให้ความสนใจแก่ปัญหาความยั่งยืนของการพัฒนา (Sustainable Development) มากขึ้น แนวความคิดดังกล่าว ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากความเป็นห่วงเกี่ยวกับสภาพสิ่งแวดล้อมซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหารุนแรงขึ้นทั้งในระดับประเทศและในระดับโลก อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ไม่ได้เฉพาะประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเท่านั้น บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะประมวลปัจจัยต่าง ๆ ที่น่าจะส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของการพัฒนาในกรณีของประเทศไทย ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องระยะยาวและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความพยายามต่อเนื่อง ดังนั้นรายละเอียดของปัจจัยต่าง ๆ ที่จะปรากฏต่อไปนี้จึงเป็นแต่เพียงแนวคิดและทิศทาง ซึ่งจำเป็นต้องช่วยกันพิจารณาหามาตรการที่ชัดเจนเพื่อผลในทางปฏิบัติต่อไป สำหรับหัวข้อสำคัญของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของการพัฒนามีดังต่อไปนี้

การพึ่งตนเองทางการเงิน

ผลสำเร็จในด้านอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในห้วงระยะปี 2530-2533 ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ประเทศไทยมีเงินทุนไหลเข้าจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ในรอบระยะเวลาดังกล่าว ดุลบัญชีเดินสะพัดของประเทศขาดดุลรวมกันประมาณ 272.8 พันล้านบาท ในขณะที่ประเทศไทยมีเงินทุนสำรองระหว่างประเทศเกินดุลรวมกันประมาณ 36,832 ล้านดอลลาร์สหรัฐ หรือ 920.8 พันล้านบาท สถานการณ์

เช่นนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเงินทุนจากต่างประเทศได้มีบทบาทอย่างสำคัญต่อความเจริญเติบโตและเสถียรภาพของประเทศในห้วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตามการพึ่งพิงเงินทุนจากต่างประเทศนี้มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางการเงินภายในประเทศอย่างมากด้วยสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เงินทุนไหลเข้าที่ไม่ใช่การกู้ยืมเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของเจ้าของทุนในต่างประเทศ ดังนั้น เจ้าของทุนในต่างประเทศจึงเป็นฝ่ายกำหนดว่าจะนำทุนดังกล่าวเข้ามาในประเทศไทยหรือไม่เพียงใด โดยที่ฝ่ายไทยไม่อาจมีบทบาทหรืออิทธิพลต่อปริมาณเงินไหลเข้าหรือไหลออกได้ ประการที่สอง การที่เงินทุนไหลเข้าหรือออกในปริมาณที่สูงก่อให้เกิดภาระในการปรับตัวทางเศรษฐกิจภายในประเทศ เช่น ในกรณีที่มีเงินทุนไหลเข้ามามากเกินไปขอบเขตก็จะส่งผลทำให้เศรษฐกิจภายในประเทศประสบกับแรงกดดันในด้านเงินเฟ้อ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมา

ประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นไม่ได้หมายความว่า การเคลื่อนย้ายทุนระหว่างประเทศเป็นสิ่งที่เลวร้ายไม่พึงปรารถนา ประเด็นของเรื่องนี้อยู่ที่ว่า การพึ่งพิงเงินทุนจากต่างประเทศนั้นมีความเสี่ยงค่อนข้างมาก เปรียบเสมือนการขี่มูมูกู่อื่นช่วยหายใจ นอกจากนั้นบทเรียนของประเทศที่สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างถาวร เช่น ญี่ปุ่นชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสร้างเงินออมภายในประเทศให้เพียงพอแก่การลงทุนเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ ในขณะที่อัตราเงินออมของญี่ปุ่นและเกาหลีมีอัตราสูงถึงร้อยละ 30 ประเทศไทยมีอัตรา

การออมโดยเฉลี่ยในระดับเพียงร้อยละ 20 เศษๆ เท่านั้น นอกจากนั้น การศึกษาอัตราเงินออมในประเทศไทยปรากฏว่าในขณะที่อัตราการออมของภาคธุรกิจและรัฐบาลแปรเปลี่ยนไปตามภาวะเศรษฐกิจส่วนรวมนั้น อยู่ในระดับต่ำเพียงร้อยละ 10 ตลอดช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา สถานการณ์เช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าตราใบที่อัตราการออมทรัพย์สินภายในประเทศยังมีระดับต่ำไม่เพียงพอที่จะใช้เพื่อการลงทุนภายในประเทศ ตราใบนั้นการพึ่งพิงเงินออมจากต่างประเทศก็จะเป็นตัวกำหนดอัตราความเจริญเติบโตของประเทศในระยะยาว ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาความยากจน

ปัญหาความยากจนเป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เพราะไม่ว่าประเทศจะประสบความสำเร็จในด้านอัตราความเจริญเติบโตส่วนรวมอย่างไรก็ตามแต่หากประเทศนั้นมีความยากจนอยู่เป็นจำนวนมากประเทศดังกล่าวก็อาจนับได้ว่ามีความอ่อนแอโดยพื้นฐาน เนื่องจากประชาชนจำนวนมากไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการเพิ่มกำลังทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศชาติโดยส่วนรวม นอกจากไม่สามารถเป็นกำลังทางเศรษฐกิจได้แล้ว คนเหล่านี้ยังไม่สามารถจะช่วยเหลือตนเองได้เท่าที่ควร ดังนั้น นอกจากปัญหาทางด้านมนุษยธรรมที่จะต้องแก้ไขปัญหาค่าความยากจนแล้ว การสนับสนุนให้คนเหล่านี้ช่วยตัวเองได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ย่อมส่งผลทำให้พวกเขาสามารถช่วยประเทศชาติได้มากขึ้นด้วย ทำให้ประเทศชาติมีกำลังแข็งแรงขึ้นและอยู่ในฐานะที่แข่งขันกับประเทศอื่น ๆ ได้ดีขึ้น

ในทางตรงกันข้าม หากปล่อยปัญหาความยากจนให้เรื้อรังและลุกลามต่อไปแล้ว นอกจากประเทศชาติจะอยู่ในสภาพที่อ่อนแอดังกล่าวแล้ว ปัญหาความยากจนจะเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้งทางสังคม อันนำมาซึ่งปัญหาทางสังคมและการเมืองซึ่งจะเป็นภาระอย่างมากต่อการพัฒนาประเทศ ในกรณีที่ปัญหาดังกล่าวทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ปัญหาเหล่านี้จะกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการพัฒนาประเทศในอนาคตอีกด้วย

การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องการทั้งความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจและความปรองดองทางสังคม ด้วยเหตุนี้ ปัญหาความยากจนจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง การพัฒนาเพื่อผ่อนคลายปัญหาความยากจนนี้มีหลายเรื่องด้วยกัน แต่เรื่องที่มีความสำคัญประการหนึ่งได้แก่ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นี้เป็นแนวทางที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในการพัฒนาประเทศโดยทั่วไป แต่หากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าวละเลยคนยากจนหรือให้โอกาสน้อยกว่าคนที่มีฐานะดีแล้ว ปัญหาความยากจนจะกลายเป็นตัวถ่วงของการพัฒนาประเทศและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประเด็นที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องสำคัญต่อการอยู่รอดของมนุษยชาตินั้น เป็นเรื่องที่ได้รับการให้ความสำคัญอย่างมากในระดับโลกขณะนี้ ในระดับประเทศประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของการพัฒนาอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับประเทศไทยที่ได้เคยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานสำคัญในการใช้งาน

และรายได้ของประชาชนเช่นในกรณีของประเทศไทย ความเสื่อมโทรมเสื่อมสภาพหรือสูญสิ้นของทรัพยากรธรรมชาติจึงมีผลกระทบโดยตรงต่อการจ้างงานและรายได้ของประชาชนจำนวนมาก

จริงอยู่ ทรัพยากรบางประเภทอาจมีสิ่งทดแทนหรือซื้อหามาได้จากต่างประเทศ นอกจากนั้นประเทศหลายประเทศสามารถพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจได้อย่างรวดเร็วทั้ง ๆ ที่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นของตนเองน้อยมาก แต่สำหรับกรณีของประเทศไทยสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติหลายประเภทอยู่ในสภาพที่น่าวิตกอย่างยิ่ง โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำ ทั้งนี้เพราะทรัพยากรน้ำนั้นเป็นความจำเป็นทั้งต่อภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนและการผลิตทุกแขนง ในขณะที่ความต้องการน้ำที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากกิจกรรมประเภทต่าง ๆ ต้นทุนของน้ำภายในประเทศกลับมีอยู่จำกัดและมีแนวโน้มที่สภาพของต้นน้ำลำธารจะทรุดโทรมลงจนกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่ออนาคตในการพัฒนาประเทศ

ความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญไม่เฉพาะในด้านความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ยังมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน การป้องกันไม่ให้สภาพทรัพยากรธรรมชาติต้องเสื่อมโทรมลงจนถึงจุดที่ทำให้เป็นอุปสรรคต่อความเจริญทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชนจึงนับได้ว่าเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาประเทศ นอกจากนั้น ในระดับย่อยลงไปโดยเฉพาะในระดับชุมชน การดูแลทรัพยากรเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของชุมชนนั้น ๆ ทั้งในด้านอาชีพ รายได้ และวิถีชีวิตของประชาชน

เทคโนโลยีที่เหมาะสม

การแข่งขันทางเศรษฐกิจสมัยใหม่นี้จำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีอย่างมาก ในกรณีเรื่องเทคโนโลยีนี้ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การบริหารและการจัดการเทคโนโลยีที่เหมาะสม นอกจากจะไม่เป็นประโยชน์ต่ออนาคตในการพัฒนาแล้วยังอาจมีโทษต่อการพัฒนาในระยะยาวได้ เช่น การทุ่มเทเงินทุนเพื่อสร้างเทคโนโลยี ซึ่งไม่สอดคล้องกับประสิทธิภาพและความสามารถของระบบธุรกิจและอุตสาหกรรมในประเทศ ย่อมทำให้เกิดความสูญเปล่าของการลงทุน นอกจากนั้นการใช้เทคโนโลยีที่มีระดับสูงเกินความสามารถของกำลังแรงงานในชาติก็อาจประสบความล้มเหลวและในหลายกรณี เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมอาจกระทบถึงอัตราการมีงานทำของประชาชนซึ่งต้องสูญเสียงานไปให้แก่เครื่องจักรในปริมาณที่มากเกินไปจนควรหลีกเลี่ยง

เทคโนโลยีที่เหมาะสมจึงไม่ได้หมายถึงการสรรค์สร้างเทคโนโลยีเพื่อให้ประเทศมีความพึ่งพาตัวเองทางเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงการคัดเลือกและการสรรหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพพื้นฐานภายในประเทศ แม้กระนั้นก็ดี เทคโนโลยีก็เป็นประเด็นหลักประการหนึ่งซึ่งสมควรได้รับความเอาใจใส่อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริหารและการจัดการเพื่อให้เทคโนโลยีได้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาที่เหมาะสมนั้น เป็นเรื่องที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเจริญเติบโตของประเทศอย่างต่อเนื่อง

พัฒนาการทางการเมือง

การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะต้องประกอบไปด้วยระบบที่ช่วยให้การตัดสินใจสาธารณะเป็นไปอย่างมีเหตุผลและสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยที่การตัดสินใจสาธารณะนั้นเป็นเรื่องทางการเมือง ระบบการเมืองจึงควรมีวิวัฒนาการไปในทิศทางที่จะทำให้สังคมส่วนรวมเป็นสังคมที่มีเหตุผลมากขึ้น ความมีเหตุผลดังกล่าวนอกจากจะมีส่วนทำให้เกิดการตัดสินใจที่เหมาะสมกับสถานการณ์แล้ว ยังเป็นวิธีการที่จะคลี่คลายความขัดแย้งโดยสันติและรักษาผลประโยชน์ของประชาชนกลุ่มที่มีฐานะแตกต่างกันอย่างมีประสิทธิภาพ

พัฒนาการทางการเมืองในวิถีดังกล่าวข้างต้นจึงไม่ได้หมายเพียงระบบการเลือกตั้ง พรรคการเมืองและรัฐสภาเท่านั้น แต่ยังหมายถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายการเมืองกับฝ่ายข้าราชการประจำฝ่ายวิชาการ และกลุ่มผลประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นเรื่องสำคัญเนื่องจากทุกฝ่ายล้วนแต่มีบทบาทในการตัดสินใจสาธารณะทั้งสิ้น นอกจากนั้น กระบวนการพัฒนาระบบข้อมูล ข่าวสารสาธารณะก็เป็นรากฐานที่จำเป็นต่อการพัฒนาทางการเมืองในแนวทางดังกล่าวด้วย

การมีส่วนร่วมในการพัฒนา

การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนได้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ความเจริญและได้รับผลจากความเจริญสมแก่บทบาทของตน การพัฒนาที่เกิดจากฝีมือของคนชั้นผู้นำแต่เพียงฝ่ายเดียวจึงเป็นการพัฒนาที่ไม่แข็งแรง และอาจต้องประสบความล้มเหลวไปในที่สุดดังที่ได้ได้เกิดขึ้นมาแล้วใน

หลายประเทศ ยิ่งประเทศที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงขึ้นไป ความจำเป็นที่จะขยายการมีส่วนร่วมในการพัฒนายิ่งมีมากขึ้น การมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ควรจะพิจารณาให้ครอบคลุมทั้งการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ และการมีส่วนร่วมในการได้รับผลการพัฒนาโดยพึงเล็งความสำคัญไปที่จำนวนประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมซึ่งควรจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

การจัดอุปสรรคที่ทำให้ประชาชนไม่สามารถเข้าร่วมในการพัฒนาจึงเป็นเรื่องสำคัญแนวทางในการจัดอุปสรรคเหล่านี้บางเรื่องก็ปรากฏอยู่ในประเด็นต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไว้แล้ว เช่น การแก้ปัญหาคอขวดของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การพัฒนาทางการเมือง ฯลฯ อย่างไรก็ตาม จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาการมีส่วนร่วมในด้านอื่น ๆ พร้อมกันไปอีกด้วย ประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ เช่น การสนับสนุนการรวมกลุ่มและการสนับสนุนบทบาทของกลุ่มต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เป็นต้น นอกจากประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มแล้ว การจัดระบบและกลไกในการประสานงานกันนับวันจะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นโดยควรมีการเสริมสร้างกลไกต่าง ๆ เพื่อช่วยให้การมีส่วนร่วมในการพัฒนากว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น การรับฟัง (Public Hearings) การตั้งกรรมาธิการระดับชาติเพื่อพิจารณาเฉพาะเรื่อง ตลอดจนการกำหนดกระบวนการซึ่งเปิดกว้างขึ้น ฯลฯ เป็นต้น

ในอดีตที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมมักจะได้รับเสียงคัดค้านเนื่องจากความเห็นที่ว่า การมีส่วนร่วมทำให้เกิดความยุ่งยาก ไม่คล่องตัว ขาดประสิทธิภาพ ลำช้า ฯลฯ ข้อคัดค้านเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่มิเกิดผล ในขณะที่การพัฒนาประเทศยังอยู่ในขั้นที่ไม่สลับซับซ้อนมากนัก แต่สำหรับการพัฒนาประเทศในระดับซึ่งเริ่มมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นนั้น แนวทางการมีส่วนร่วมนี้เป็นเรื่องจำเป็นเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันอันเป็นกุญแจที่จำเป็นไปสู่การดำเนินงานที่เกิดผลยั่งยืนในที่สุด

การกระจายอำนาจ

ปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การกระจายอำนาจ แม้การกระจายอำนาจจะมีรากฐานของความคิดมาจากการมีส่วนร่วม แต่การกระจายอำนาจให้ความหมายเฉพาะในแง่การมีส่วนร่วมระหว่างระดับต่าง ๆ ขององค์กรทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ประเด็นสำคัญที่ทำให้การกระจายอำนาจทวีความสำคัญยิ่งขึ้น ได้แก่ ความซับซ้อนของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ความสลับซับซ้อนดังกล่าวมีผลทำให้การดำเนินงานจากศูนย์กลางมีปัญหาทั้งในด้านความไม่ทั่วถึงและความไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะประเด็นในการพัฒนาในองค์กรระดับต่าง ๆ หรือในพื้นที่ที่ต่างกันออกไปจะมีลักษณะแตกต่างกันยากที่แนวนโยบายจากศูนย์กลางจะสามารถครอบคลุมได้ทั่วถึง หรือสามารถนำไปใช้ปฏิบัติอย่างได้ผลในทุกพื้นที่และทุกสภาพของปัญหา

การกระจายอำนาจนั้น โดยความหมายน่าจะเป็นแนวความคิดที่อยู่ตรงกลางๆ ระหว่างความคิดในการรวมอำนาจฝ่ายหนึ่ง และการมอบอำนาจเด็ดขาดอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากการกระจาย

อำนาจนั้นเป็นลักษณะการแบ่งอำนาจที่มีขอบเขตและเงื่อนไขที่ชัดเจน การกระจายอำนาจจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการกับสภาพการพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งเป็นสถานการณ์ปกติของประเทศที่มีการพัฒนาในระดับสูงพอ ด้วยเหตุนี้การมุ่งหวังในการพัฒนาประเทศมีความต่อเนื่องและยืนยาว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องค่อย ๆ ปรับระบบการบริหารและการตัดสินใจให้เข้าสู่ระบบการกระจายอำนาจมากขึ้น ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของความล้มเหลวของระบบรวมอำนาจ ได้แก่ การพังทลายของระบบเศรษฐกิจในประเทศคอมมิวนิสต์ขนาดใหญ่ที่มีการพัฒนาอยู่ในระดับสูง เช่น โซเวียตเซีย ซึ่งมีผลทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศดังกล่าวไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ และจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องทำการปรับปรุงอย่างขนาดใหญ่ดังเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้

สรุป

การพัฒนาประเทศนั้นเป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง แม้วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการพัฒนาจะได้แก่การสร้างชาติให้มีความมั่นคงแข็งแรงและยั่งยืน แต่วิธีการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวจะต้องได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมอยู่เสมอ ในระยะแรก ๆ ของการพัฒนาซึ่งวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่การเร่งเพิ่มผลผลิตนั้น มาตรการทางด้านเศรษฐกิจอาจจะมีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของชาติมากที่สุด แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจบรรลุถึงระดับการผลิตที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ความพยายามที่จะให้อัตราความก้าวหน้ามั่นคงอยู่ในระดับที่น่าพอใจตลอดไป หรือที่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นเป็นเรื่องที่มีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนมากขึ้นในระดับของการพัฒนาเช่นนี้ อาจ

กล่าวได้ว่ามีปัจจัยจำนวนมากเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
ความสำเร็จในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในกรณีของ
ประเทศไทย ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีอย่างน้อย 8
ประการดังกล่าวข้างต้น สิ่งที่น่าสนใจในกรณีของ
ประเทศไทย ได้แก่ ความสำคัญที่ปัจจัยทั้ง 8 นี้ได้

รับมีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งเหล่านี้จะเป็นสัญลักษณ์ที่
แสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยสามารถพัฒนามาแล้ว
อย่างต่อเนื่อง และมีโอกาสที่จะพัฒนาได้ต่อไปอีก
อย่างยั่งยืนเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ในระดับ
การพัฒนาเดียวกับประเทศไทย
